

ХІХ АСР ОХИРИ ХХ АСР БОШЛАРИДАН ФАРҒОНА ВОДИЙСИ ЎРМОН ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИГА НАЗАР

ОБЗОР ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛЕСНЫХ ХОЗЯЙСТВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ С КОНЦА ХІХ ПО НАЧАЛО ХХ ВЕКА

REVIEW OF FORESTRY ACTIVITIES IN THE FERGANA VALLEY FROM THE END OF THE 19TH TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Олимов Жаҳонгир Бўрибоевич

Қўқон университети ўқитувчиси, т.ф.ф.д. (PhD),

olimovjahongir1982@gmail.com

Аннотация: Ўзбекистонда инсоннинг табиатдан фойдаланиш тарихи узоқ даврларга бориб тақалади. Сув бўйларида тўқай ўрмонлари мавжуд бўлган. Тўқай ўрмонларида яшовчи ҳайвонлар ва ўсимликлар дунёси уларни боққан. Ўрмонлар ва улардаги ўсимликлар дунёсига яқин бўлиб яшаи одамларни ўтроқ тарздаги ҳаётга ўргатган. Ушбу мақолада Ўрта Осиё ва юртимизда ХІХ аср охири ХХ аср бошларидан мавжуд ўрмон хўжаликлари фаолияти таҳлил қилинг.

Калит сўз ва иборалар: Ўрмон, ўрмон хўжаликлари, Давлат ўрмон фонди, Квинт Курций Руф, Туркистон тоғ тизмаси.

Аннотация: История природопользования человека в Узбекистане уходит в далекое прошлое. По берегам воды были леса. Мир животных и растений, живущих в лесах, кормил их. Жизнь в непосредственной близости от лесов и их флоры приучила людей к более оседлому образу жизни. В данной статье проанализирована существующая лесохозяйственная деятельность в Средней Азии и нашей стране с конца 19 века до начала 20 века.

Ключевые слова и фразы: Лес, лесное хозяйство, Государственный лесной фонд, Квинт Курций Руф, Туркестанский хребет

Annotation: The history of human use of nature in Uzbekistan goes back a long time. There were forests on the banks of the water. The world of animals and plants living in the forests fed them. Living in close proximity to forests and their flora has taught people to a more sedentary lifestyle. In this article, analyze the existing forestry activities in Central Asia and our country from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century.

Key words and phrases: Forest, forestry, State Forest Fund, Quintus Curtius Ruf, Turkestan Range.

Тарихга назар ташланадиган бўлса, Ўзбекистонда инсоннинг табиатдан фойдаланиш даври узоқ минг йилликларга тўғри келади. Археологларнинг таъкидлашига кўра, қуйи Амударёнинг ўзлаштирилиши эрампдан олдинги IV–III минг йилликларга бориб тақалади Бу даврларда ибтидоий одамлар, асосан, Амударёнинг эски дельтасида яшаб, сув ҳайвонларни овлаб ҳаёт кечиришган. Сув бўйларидаги ўрмонлар ва уларда яшовчи ҳайвонлар ва ўсимликлар дунёси уларнинг асосий озуқавий манбаларидан бири бўлган. Шунингдек, тўқай ўрмонлари уй қуриш учун керакли материал билан одамларни таъминлаган. Шунинг учун аҳоли бу ўрмонлардан узоққа

кетмасдан яшашга ҳаракат қилганлар. Ўрмонлар ва улардаги ўсимликлар дунёсига яқин бўлиб яшаш одамларни ўтроқ тарздаги ҳаётга ҳам ўргатган.

Аслини олганда, Ўрта Осиёда ўрмонлар кенг тарқалмаган. Худуднинг 6,7 фоизига ўрмонлар билан қопланган. Бир қатор тарихий манбалардаги маълумотларга кўра, қадимги даврларда Ўрта Осиёда ўрмонлар ва ўсимликлар анча катта майдонларни эгаллаган экан. Масалан, Александр Македонский тарихини ёзган Квинт Курций Руф Зарафшон водийсини тасвирлаши мобайнида бу ерларда кўплаб ўрмонлар мавжуд бўлганлигини қайд этади. У яна Панжикентга яқин ерларда ўтиб бўлмас ўрмонлар борлигини ҳам ёзган [1, Б. 127].

Ўрта Осиёда ўрмонларнинг камайишига уларнинг талон-торож этилиши, ёнғинлар, чорванинг тартибсиз боқилиши, ўрмон майдонларни экин майдонларига айлантириб, тақсимлаб берилиши, ўрмонлар муҳофазаси ва ўрмонларни тиклаш ишларининг мавжуд бўлмаганлиги сабаб қилиб кўрсатилиши мумкин. Руи Гонсалес де Клавихонинг ёзишича, Самарқанддан то Бухорогача йўлнинг икки томони дарахтлар билан эгалланган бўлган [2, Б. 109-113].

Демак, ота-боболаримиз томонидан дарахтларни экиш ва уларни парвариш қилиш жараёни узоқ тарихга бориб тақалар экан. Кейинги даврларда ҳам тўқай ўрмонларининг инсонлар ҳаётидаги ўрни катта бўлган. Масалан, XIX аср охири – XX аср бошларида Хива хони баъзи тўқай ўрмонларида ўсувчи жийдани теришни ман этган. Шунингдек, Қўқон хонлигининг Қува ва Марғилон атрофларида ўрмон ҳамда тўқайлар бўлганлиги қайд этилади [3, Б. 310-314].

Шу ўринда таъкидлаш керакки, ҳатто XIX асргача ўлкада ўрмонзорларни муҳофаза қилиш тизимли тарзда олиб борилмаган. Масалан, Қўқонга келган рус сайёҳи А.П.Федченко бутун хонликни айланиб чиққани ва кўп ов қилиб кетганини эсга олганда, сайёҳ ҳам ўша тўқайларда ов қилиш истагини билдирганига жавобан хонлик вакили Мулло Миркомил меҳтар у жойлар аллақачон далаларга айлантирилганини айтади [4, Б. 234]. Бу ҳолат хонлик аҳолиси сонининг муттасил ошиб боргани ва суғорма ерларнинг етишмаслиги туфайли айрим тўқайзор ва ботқоқликлар экинзорларга айлантириб борилганидан далолат беради.

Фақатгина XIX аср охирларидан бошлаб Ўрта Осиёда аста-секин ўрмон хўжаликлари пайдо бўла бошлади. Масалан, 1897 йили Амударё ўрмон хўжалиги вужудга келган. Амударёнинг қуйи оқимида ўрмончилик ишларини олиб бориш 1909 йилдан бошланган. Шу йилгача ўрмонларнинг майдонлари ва уларни ҳисобга олиш ишлари олиб борилмаган эди. Шу даврдан бошлаб ўрмонларни ҳисоб-китоб қилиш йўлга қўйила бошланди.

1912 йили Амударёнинг ўнг қирғоғида тўқай ўрмонлари ташкил қилинди. Бундан кўринадики, ўша даврлардан бошлаб ўрмонларни сақлаб қолиш масаласи билан жиддий шуғулланилган. Туркистон ўлкасини бошқариш билан боғлиқ ўша даврга оид қонун ҳужжатлари орасида ўрмонларни сақлашга қаратилганлари ҳам бор эди. Масалан: ёввойи ўрмонлар ҳам, бўш ерлар ҳам давлат мулки деб ҳисобланган, халқлар

яшаётган ерлар уларга доимий фойдаланиш учун берилган. Ёки Россия империяси маъмурлари саксовулзорларни кўриқлаш масаласини илгари суриб, улардаги саксовулларни йўқ бўлиб кетишига қарши турган. Лекин шунга қарамай, аҳоли саксовуллардан ўз эҳтиёжлари йўлида доимий равишда фойдаланиб келган. Жумладан, ҳукуматнинг тақиқлашига қарамай, саксовулларни кесиш ва бозорда сотиш ҳолатлари кўп учраб турган [5, Б. 18].

Саксовулзорлар Бухоро амирлиги ҳаётида катта ўринга эга бўлган. Бироқ 1908 йилгача чўллардаги ўрмонларни назорат қилиш бўйича ҳеч қандай ишлар амалга оширилмаган. Улардан Бухоро аҳолиси ўз уйларини иситиш мақсадида фойдаланиб келган. Чўл ўрмонларининг одамлар томонидан доимий кесилиши уларнинг кескин камайишига олиб келган. Масалан, Зарафшон дарёси қирғоқларида 15 000 десятина ердаги ўрмонлар йўқ қилинган. Натижада, саксовулзорларни муҳофаза қилиш эҳтиёжи юзага келган.

Маълумотларда келтирилишича, 1911 йили чўл ўрмонларида 634 киши ўрмонларни кўриқлаш учун тайинланган бўлса-да, 1914 йилги ҳисоботларда ўрмонларни сақлаш билан боғлиқ қоидалар 616 марта бузилганлиги қайд этилган. Бу борада тарихий ҳужжатларга мурожаат қиладиган бўлсак, 1911 йили Санкт-Петербургда бўлиб ўтган ўрмон эгаларининг съездида Туркистон ўлкаси ер бошқармаси ва давлат мулки бошқарувчиси князь Мосальский тоғ ўрмонларининг қисқариши ҳақида: “...олдинги даврларда Туркистондаги тоғ ўрмонлари анча катта бўлган. Улар водийлар ҳатто одамлар яшайдиган жойларгача тарқалган эди”, – дея таъкидлайди. Лекин асрлар давомида аҳолининг таъсири бу ўрмонларининг кескин камайишига сабабчи бўлган. Тоғ ўрмонларининг бундай йўқ қилиниши табиий балансни бузишидан ташқари, табиий офатларга ҳам олиб келиши мумкин эди. Мана шундай шароитда бутун Туркистон ҳаётини яхшилашга ёрдам берувчи тоғ ўрмонларини муҳофаза қилиш ўрмон хўжалигининг асосий вазифаси бўлиши лозим эди. Шуниси қизиқки, аҳолининг ўзи ҳам ўрмонларни сақлаб қолиш ва кўриқлашдан манфаатдор бўлган. Чунки ўрмонлар улар учун даромад манбаи, яшаш учун восита бўлиб хизмат қилган.

Туркистон генерал-губернаторлиги маъмурлари ҳам ўрмонларни муҳофаза қилиш учун маълум чора-тадбирларни қўллаган. Чунки улар давлатга катта моддий фойда келтирган. Бу давлат миқёсидаги муаммо сифатида ўрмонларни муҳофаза қилиш ишига эътибор катта бўлганлигини кўрсатади. Хусусан, “Туркистон ўлкасидаги Давлат мулкани бошқариш тўғрисидаги Низом”га ҳам ўрмон хўжаликлари масаласига доир алоҳида бўлим киритилган бўлиб, унда ўлкада мавжуд бўлган ўрмонлар Давлат мулкани назорат қилиш бошқармасининг ўрмон хўжалиги бўлими бошлиғи томонидан амалга оширилиши белгиланиб қўйилган эди. Бу даврда ўрмонларни сақлаш учун Туркистон генерал-губернаторлиги томонидан айрим чора-тадбирлар ҳам амалга оширилган. Масалан, Сирдарё вилоятида қоровуллар тайинлаган. Ўрмон қоровулларининг вазифаси – дарахтларни тартибсиз кесиш, ўрмонларда чорва молларини боқиш ва ёнғинларга қарши курашишдан иборат бўлган.

1911 йилдан бошлаб Туркистон ўрмон хўжалигида янги давр бошланган. Бунда ўрмонлардан келган фойда давлат ҳисобига ўтказилган. Оқибатда, ўрмондан олинган ўтинлар нархи ошиб кетган. Ўрмонда чорва молларини боқиш учун ҳам турли кўринишдаги нархлар белгиланган. Бу аҳолининг норозилигига сабаб бўлган. Чор ҳукуматининг уринишлари катта ва кутилган натижаларга олиб келмаганлиги сабабли Туркистон генерал-губернатори Куропаткин 1917 йил 17 январда Туркистон ўлкаси ҳудудига тегишли бўлган ўрмон билан боғлиқ буйруқ чиқарган. Бу буйруқда аҳолининг ўрмонлардан фойдаланишига эркинлик берилган. Шундай қилиб, Туркистон ўлкасидаги ўрмон хўжалиги билан боғлиқ давлат ишлари муайян чора-тадбирлар билан яқунланган.

Ҳулоса қилиб айтганда, XIX аср охири XX аср бошларидан Ўрта Осиё ўрмон хўжаликлари фаолияти ҳозирги замонавий кўриниш касб этган ўрмон хўжаликларини шаклланиши ва ривожланишига асос бўлиб хизмат қилган.

ФОЙДАЛАНИЛАГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского // История Узбекистана в источниках. Составитель Б.В.Лунин. – Ташкент: Фан, 1984. – С. 127.
2. Руи Гонсалес де Клавихо. Буюк Амир Темур тарихи // Амир Темур Европа элчилари нигоҳида. – Тошкент: Ғофур Ғулом, 2007. – Б. 109-113
3. Муҳаммадҳакимхон тўра. Мунтахаб ат-таворих. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. – Б. 310-314
4. Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. – М: Географгиз, 1950. – С. 234
5. Лим В.П. Охрана живой природы на территории Узбекистана (Возникновение, развитие и современное состояние на примере лесных, рыбных и охотничье-промысловых ресурсов). Дисс. на соис. уч. степ. докт. биолог. наук. – Ташкент, 2002. – С.18.